

Bartłomiej Koszarek
Dom Ludowy
w Bukowinie Tatrzańskiej

*...Tobie chwała Podhale
które w sobie masz ten czar nakażny,
Iż niewolisz serca ludzi z dolin,
Cóż dopiero dusze synów głaźnych.
Kraju dziwny, w kształt orli statrzały,
Żywo oczom zjawiony z eposu -
Gdzie legendą w niebo pną się skały,
Ludzie prości mienią się w herosów.*

Antoni Zachemski

Dom Ludowy w Bukowinie Tatrzańskiej

Kultura najczęściej definiowana bywa jako całokształt materialnego i duchowego dorobku ludzkości, gromadzony, utrwalony i wzbogacany w ciągu jej dziejów, przekazywany z pokolenia na pokolenie. Każdy naród kształtował się w innych warunkach, stąd też i kultury poszczególnych nacji mimo iż należą do ogólnoswiatowego dorobku różnią się znacznie.

Nieodłączną częścią kultury narodowej jest kultura ludowa zawarta w artystycznym rzemiośle, sztuce, muzyce, stroju, pieśni i tańcu.

Charakter odrębności etnicznych określają warunki gospodarcze i społeczne w jakich przychodzi żyć, funkcjonować i tworzyć danemu ludowi - społeczności. Chłopska ludność terenu Podhala tworzyła podstawy swego bytu w codziennej walce z nieurodzajną glebą, ciężkimi warunkami terenowymi i surowym klimatem. To też siła, zręczność, odwaga, to podstawowe cechy tych ludzi. Pełna afirmacja i radość życia wynikały właśnie z takich niewesołych warunków bytowania - "zywobycio".

Nazwa Podhale pojawia się jako termin geograficzny po upadku Rzeczypospolitej w XIX w. Wprowadził ją Ludwik Zaisner w pracy "Podhale i północna pochyłość Tatrów" (Biblioteka Warszawska 1849 - 1852)

Jeszcze w XIII wieku - pisze K. Dobrowolski - "Beskid Zachodni i Podhale pokrywała odwieczna puszcza, docierająca w okolice Tyńca i oparta o Bramę Myślenicką. Dla mieszkańców tych okolic, które przytykały do pogórza, stanowiła puszcza beskidowa teren ważny pod względem gospodarczym. W związku z tym rozwinęły się wędrowności dolinami rzek aż do granicy węgierskiej i dalej. Są bowiem ślady, że część tej ludności przekraczała Beskid i Bramę Orawską lub przez Spisz docierała już w XIII wieku do Liptowa, by nie

wrócić do dawnych siedzib."¹

Osadnictwo na terenie dzisiejszego Podhala przebiegało w trzech fazach: jako osadnictwo polskie, jako osadnictwo na prawie niemieckim, oraz jako osadnictwo wołoskie (rumuńsko - bałkańskie), które przypada na XVI i XVII w. i obejmuje środkowe i południowe części Podhala. W wyniku osadnictwa wołoskiego powstają między innymi wioski: Chochołów, Ciche, Witów i Bukowina.

Bukowina powstała jako jedna z ostatnich wsi na Podhalu, jeszcze za czasów starosty Witowskiego. Najwcześniejszy zapis o niej znajduje się w wyroku króla Zygmunta III z 1630 r. w sprawie skargi na starostę nowotarskiego Mikołaja Komorowskiego, chociaż wiadomo, że osadnicy ze wsi Bukowina zeznawali w grodzie sądeckim przeciw Komorowskiemu jeszcze w 1628 roku. Przypuszcza się więc, że Bukowina powstała (około 1615 - 1620 r.) przez wdzieranie się w głąb tatrzańskich puszczy pojedynczych osadników. Obszary tatrzańskie stanowiły dobra królewskie, a w imieniu króla terenami tymi zarządzali nowotarscy starostowie.

W kronice Domu Ludowego znajduje się opis przywileju na wójtostwo dla Bukowiny, który to przywilej nadał "uczciwemu Kasprowi Bukowińskiemu" - Tomasz Zamoyski, kanclerz wielki koronny, nowotarski starosta dnia 20 IX 1636 r. "Do połowy XIX w. Bukowina była wioską prawie niedostępną. Prowadziły ku niej wiodące lasami strome błotniste drogi, którymi nieliczni turyści zdążali do Rybiego Stawu (Morskiego Oka). - Leśniczy z Klina - Franciszek Klein - w pierwszym ćwierćwieczu prowadził księgę gości, z której dowiadujemy się, że nocował tu między innymi arcyksiążę Franciszek Karol (1823 r.). Bukowinę odwiedzali również: gubernator Galicji Piotr Goess i jego następca Franciszek Hauer; leśniczówka na Klinie gościła również Seweryna Goszczyńskiego w 1822 r. - poetę, działacza politycznego i etnografa Podhala."²

Izolacja wsi położonej na uboczu trwała aż do 1897 r. kiedy to pojawili się pierwsi letnicy. W roku 1900 wybudowano tu pierwszą willę "Primula" postawił ją ks. Walenty Gadowski by stanowiła bazę wypadową, turystyczno - naukową podczas tyczenia szlaków i tras w Tatrach. (w tym okresie została wytyczona Orla Percć). Wśród gości, którzy jeszcze przed I Wojną Światową odwiedzili Bukowinę odnajdujemy takie znane postacie jak: Andrzej Strug i Józef Piłsudski a także wódz rewolucji Włodzimierz Ilicz Lenin.

¹ K. Dobrowolski, *Najstarsze osadnictwo Podhala*, Lwów 1935, s. 2.

² Z. Ładygin, *Bukowina Tatrzańska i Białka dla Ciebie - przewodnik - informator*, wyd. Firma Artystyczna „Junas” Zakopane 1996, s. 7.

"W pierwszych dziesiątkach naszego wieku w Bukowinie powstały dwie instytucje wywierające doniosły wpływ na ludność. Były to kościół i szkoła."³ " Kościół p.w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Bukowinie budował sam przez kilkanaście lat Jędrzej Kramarz. Ten budarz - samouk był zarazem architektem i wykonawcą: sam sporządził plany, wyrabiał cegłę, był murarzem, cieślą, kowalem. Sam w końcu wyrzeźbił zdobiące wnętrze figury świętych i wykonał ołtarze."⁴ W 1887 r. budowa kościoła została ukończona. Hrabia Władysław Zamoyski zaleca budowę szkoły w Bukowinie. Jednoklasówka zostaje otwarta w 1895 r.

Prawdziwy rozwój Bukowiny przypada w połowie lat 20 naszego stulecia - w gronie bawiących tu nauczycieli, artystów, przedsiębiorców z różnych zakątków Polski, padła myśl założenia Towarzystwa Przyjaciół Bukowiny. Głównie dzięki staraniom Towarzystwa - wieś zyskała stałego lekarza, pocztę i nową drogę łączącą ją z Poroninem. W 1935 r. na wniosek TPB Ministerstwo Spraw Wewnętrznych nadało jej nazwę Bukowina Tatrzańska. Towarzystwo miało też swój znaczny udział w budowie Domu Ludowego.

Historia Domu Ludowego sięga II połowy XIX wieku, kiedy to w Anglii, Francji i Niemczech powstały pierwsze domy ludowe, robotnicze lub oświatowe. W Polsce "pierwszy taki dom działał na rzecz rozwoju czytelnictwa, nauki, geografii i historii, wychowania estetycznego i kultury fizycznej."⁵ Został on zorganizowany w 1767 r. przez ks. Pawła Ksawerego Brzostowskiego.

Wskrzeszona pod koniec XIX w. i z początkiem XX w. idea zakładania domów społecznych realizowana była już pod wpływem innych motywów i na innej zasadzie organizacji. Zakładanie ich nie było tworem filantropów i dobroczyńców ludu. Ich rozwój był elementem ruchów narodowych i społecznych według pozytywistycznej zasady " sami dla siebie."

Zakładanie na szerszą skalę domów społecznych rozpoczęło się na ziemiach polskich w oparciu o związki robotnicze, tworzący się ruch chłopski i Towarzystwo Szkoły Ludowej.

W 1923 r. starą jednoklasową bukowiańską szkołę założoną jeszcze w 1894 r. przez hr. Wł. Zamoyskiego, zastąpiła sześcioklasowa, a jej kierownictwo objął Franciszek Ćwiżewicz, urodzony w 1892 r. w Bulowicach pow. Biała w rodzinie nauczycielskiej. Przybył do Bukowiny obejmując z dniem 01.XII.1922 r. stanowisko kierownika szkoły.

Ta wieś podhalańska lat międzywojennych ze swoją biedą nie napawała optymizmem. Niespokojny duch społecznika i organizatora nakazał Ćwiżewi-

³ B. Bazińska, *Bukowina Tatrzańska*, wyd. „Sport i Turystyka” Warszawa 1954, s. 37.

⁴ Z. Ładygin, *Bukowina Tatrzańska i Białka dla Ciebie - przewodnik - informator*, wyd. Firma Artystyczna „Junas” Zakopane 1996, s. 37.

⁵ *Domy Kultury w Polsce Ludowej*, Uniwersytet Wrocławski im. B. Bieruta, Wrocław 1988, s. 57.

czowi tworzyć tu życie kulturalne. Już na początku 1923 r. kierownik wraz z żoną Michaliną założył we wsi teatr (istniejący do dziś) i chór włościański. W tym samym roku podsunął myśl o podjęciu budowy Domu Ludowego w Bukowinie (Tatrzańskiej). 01 IV 1924 r. Franciszek Cwiżewicz wydaje odezwę o jej fragmencie: "Musimy budzić uśpionych, siać oświatę, która jedynie może nam zapewnić podstawy wolnego i szczęśliwego bytu między sąsiednimi narodami, a nadto pamiętać musimy iż przed nieubłaganym zalewem sił obcych i obcej kultury, wypierających nas coraz dalej od granic naturalnych, od bogactw przyrodzonych obronić nas może tylko uświadomiony lud polski. Musimy więc wybudować Dom Ludowy, gdzie będzie się skupiać wszelka praca kulturalna i oświatowa w jednym ognisku (...) Dom Ludowy na granicy Polski to najpotężniejsza obok kościoła i szkoły twierdza." Zachowany w kronice Domu Ludowego oryginał odezwy drukowany był w drukarni J. Barka w Nowym Targu. Pierwsza prośba do Ministerstwa Skarbu o przyznanie kredytu dla tej inicjatywy została potraktowana odmownie. Stąd w 1926 r. Powstaje ręczne kino objazdowe - "Kie nie było dudków, na drzewo, na kamienie, na materiały różne na przysły Dom Ludowy taki Antoni Chowaniec, Błazek Budz, Kazimierz Król - idom we świat z kinem (objazdowym) lub płomienną odezwą Komitetu Budowy Domu Ludowego w Bukowinie po Zokopanym, po wsiak co by ino zebrać, zarobić, kierownikowi dopomóc" - pisał - Jan Gałdyn we wspomnieniach.

W 1925 r. Zakłada Franciszek Cwiżewicz "Kasę Stefczyka" w której kilkudziesięciu górali zaciąga pożyczkę aby oddać ją w całości na budowę Domu Ludowego. Wszystkie dochody pochodzące z przedstawień, z działalności kina objazdowego, z festynów i zabaw przekazywano na konto budowy. Gdy okazało się, że pieniędzy na zakup placu pod przysły Dom Ludowy jest niewystarczająco, czterech bukowińskich gazdów wzięło pożyczkę hipoteczną w Banku Rolnym oddając w zastaw cały swój dobytek... "kie nie było placu pod Dom Ludowy, to Józef Chowaniec, Jacek Głód, Wiktoria i Józef Bigosowie dają całe swoje ojcowizny pod zastaw hipoteczny na pożyczkę w Banku Rolnym w wysokości 10 000 zł. a, którą oddali do dyspozycji Domu Ludowego na kupno placu budowlanego." Oprócz tego wszyscy, którzy chcieli być członkami spółdzielni kulturalno - oświatowej powpłacali po 50 złotych, biedniejsi zaś odrabiali na budowie. W kronice Domu Ludowego są zapisy świadczące o odrabianiu przez mieszkańców wsi udziałów członkowskich przy budowie np. : Franciszek Łapka woził wodę i odrobił 50 zł., albo Andrzej Body - cieśla z Bukowiny odrobił własnoręcznie udział 50 zł.

Pierwszym prezesem Domu Ludowego został inicjator i kierownik budowy Franciszek Cwiżewicz, on sprawił, że niedokończony jeszcze budynek - bez okien i dachu już w 1928 r. zaczął tętnić życiem, tu znalazł swoją siedzibę teatr i chór włościański, odbywały się zabawy, festyny ludowe, występy, przedstawienia i zebrania wiejskie. Budowa Domu Ludowego została definitywnie

ukończona w 1934 r. Od tej pory Dom Ludowy jest ośrodkiem myśli społecznej, kultury i oświaty. Tu zawiązał się Komitet Elektryfikacyjny, dzięki, któremu 23 XII 1936 r. Bukowina Tatrzańska otrzymała światło z własnej elektrowni - elektrownie zaś stanowił potężny silnik okrętowy (dizłowski) przywieziony z Gdańska. W okresie okupacji hitlerowskiej działalność Domu Ludowego ograniczała się do zebranych związanych z eksploatacją elektrowni. Po II Wojnie Światowej Dom Ludowy podjął swoją działalność kulturalną 07 XII 1952 r. Zarządzeniem władz komunistycznych działalność Domu Ludowego przejął Związek Samopomocy Chłopskiej w Krakowie prowadząc w budynku Wiejski Dom Kultury. Postanowieniem Sądu Powiatowego w Nowym Sączu 06 VI 1957 r. działalność Domu Ludowego Spółdzielni Kulturalno- Oświatowej została reaktywowana. Po śmierci Franciszka Ćwizewicza w roku 1959 dla upamiętnienia - Dom Ludowy przyjął Jego imię.

Ten największy drewniany budynek w Polsce i jedyna w kraju Spółdzielnia Kulturalno - Oświatowa została światłością umysłów i wielkim mozołem ludzi tej (mojej) ziemi wzniesiona czynem społeczności w latach międzywojennych (1928 - 1934). Lata te dla całej Ojczyzny były bardzo trudne a szczególnie sytuacja wsi - wsi górskich. Wszechobecna bieda, ubóstwo i ciemnota nie sprzyjały postępowi - nie przesłoniły jednak owej Ślebody (Wolności) w sercach bukowian i Myśli o domu, Domu Ludowym - swoim, Naszym Własnym...!

Jak pisze poeta Józef Koszarek:

*" (...) przebiły ciemnoty twarde głazy
Wierchami sła Śleboda!*

Matka!"

Wskutek zmieniających się warunków życia ludności, powodowanych częstą zmianą charakteru i rytmu pracy, wiele elementów tradycyjnej kultury ludowej Skalnego Podhala zaczęło zanikać. Taką zanikającą formą stały się, między innymi "posiady" góralskie podczas, których kwitła i rozwijała się ludowa twórczość literacka, przekazywana drogą ustną. Ponieważ tradycje literackie kultury ludowej nie mogły się utrzymać w danej formie, w roku 1967 z inicjatywy działaczy kultury skupionych przy Domu Ludowym w Bukowinie Tatrzańskiej - zorganizowano - I konkurs gawędziarzy, instrumentalistów i śpiewaków ludowych pod nazwą "Sabałowe Bajania." W 1973 r. kontynuując dzieło zachowania i przekazania przyszłym pokoleniom tradycyjnej kultury - zorganizowano I "Karnawał Góralski" - konkurs grup kolędniczych, konkurs tańca zbójnickiego i popis solowych par tanecznych.

Dom Ludowy po dziś dzień stoi na straży Polskości i jeszcze nie do końca skomercjalizowanej kultury ludowej. Tradycje "Sabałowych gawęd", muzykowania, śpiewania i kolędowania, przekazywane z pokolenia na pokolenie

stały się czynnikiem inspirującym twórczość górali podhalańskich również współcześnie.

W ciągu półtora wieku kultura ludności tych ziem zmieniała się nie do poznania. Nie zmienił się jednakże stosunek do tradycji, stosunek do przeszłości, duma ze swoich przodków, co zawsze charakteryzowało mieszkańców tych terenów. To właśnie Dom Ludowy i przywiązanie do przeszłości zahamowało w znacznym stopniu zanik wielu działów kultury ludowej, tradycyjnej, przyczynił się do zachowania czy nawet reaktywowania wielu obyczajów i obrzędów, choć często już tylko w formie folkloryzmu. Choć więc, co nieuniknione, kultura ludowa Podhala uległa znacznym przemianom, nie zanikła jednak, przybrała nowe formy i w dalszym ciągu emanuje na zewnątrz inspirując kulturę ogólnonarodową. Jest to wielkie zwycięstwo niewielkiej społeczności, polegające na tym, że nie uległa ona uniformizującym wpływom współczesności przechowując dorobek minionych pokoleń i wzbogacając go nadal twórczo.

*"Dom Ludowy stoi na wierzch Bukowiny
spoziyro se dumnie na syćkie Dziedziny"*